

Nere aita etxeratu zanean eta eriotzaren berri jakin, esan zion amari: Pena dut etxean ez gertatua, etxean izan banintz, juango nintzan ba bere elizkizunetara. Ori baiño geiago zor nion nik abade on ari". Eta begietatik malko bik erten zien. "Zeruna izan dedilla, eta an alkar ikusteko izan gaitzela", esan zion amak.

Don Pedro Migel Urruzuno jaunari, nere aitak zion zor bat ordaitzearren etorri naiz gaur gorazarrezko batzar onetara. Ordaindu ote diot?

* * * * *

Donostia, 73-II-23

EUSKAL-ADITZEKO HIRU -KE ATZIZKIAK

P. Lafitte

Euskal aditzean iduriz hirur *-ke* atzizki aurkitzen ditugu:

— lehena, izen-ordedun formetan, hala nola: *duke, zu-keen, luke, buke* hitzetan;

— bigarrena, aditz-izenari lotzen zaiena, hala nola: *egiteke, beldurtzeke* hitzetan;

— hirugarrena, *adituketu, janketu* bezalako aditz koropilatsu bakar batzuetan.

Askori galde bat heldu zaio gogorat: ea hirur *-ke* horiek egiazki hirur direnetz, ala ez ditugunetz batetarat jo behar. Bertzela erran dezadan: ea hirur iturburutarik heldu diren, ala bakar batetarik; eta, azken kasu huntan, zointarik.

—oOo—

Itxuren arabera, *egiteke* eta *beldurtzeke* bezalako formak dira ulert-errexenak.

Xuberon, Baxenabarren eta Lapurdin ez ditugu behin ere erabiltzen; heien orde *egin gabe* eta *beldurtu gabe* bezalako erran-bideak derabiltzagu.

Egite-ren orde *egin* ezartzea eta *beldurtze*-ren orde *bel-durtu*, gauza guti da. Jakin behar *-ke* eta *gabe* ez diren funtse-rat-eta hitz ber-bera, bata bertzearen laburpena izanez.

Hain xuxen, Lapurdin berean ohart gaitezke *gabe* hitza-ren lehen izkia (g) gogortua dela *dohakabe* bezalako hitz ba-zuetan, eta beraz haren lehen forma *kabe* zitakela.

Bertzalde, nahiz bi hitzetan eta bortz silabetan idazten dugun *dударик gabe*, gehienek hiru silabetan ahoskatzen dugu, erranez batzuek *duaika*, bertzek *duaike*. Horra bada *kabe ka* edo *ke* bilakatua, lehenago *ahalkabe*, *ahalke* bilakatu zen be-zala.

Iduriz *kabe*-k eman ditu fonetikaz *kae*, *kai*, *kei*, *ke* edo *ka* atzizkiak, eta *gabe*-k: *gae*, *gai*, *gei*, *ge* edo *ga* (1).

Kae kai bilakatzea edo *gae gai* bilakatzea ez da mirakulu: Lapurtarren *bahea* ez dea *baia* deitzen mugaz bertze aldean?

Aldiz *kai kei* eta *ke* bilakatzeak ez gaitu ere harritzen, *bait* ikusten dugularik *beit* eta *bet* bilakatua. Berdin ginioke *gai*, *gei*, *ge* hitzez.

Itxuren arabera, *egiteke* hitzeko *-ke* hori ez da beraz *kabe*-ren laburpen bat baizik.

—oOo—

Orai dugun ikus *-ke* hori bera kausitzen den *duke*, *zukeen*, *luke*, *buke* bezalako formetan!

Hasteko, fonetikaz iduri du baietz. Ezen, Axular-ek ha-meka formetan *kai* derabilia *ke*-ren orde eta 19 formetan *kei* (2): *kei* gisa berean zerabilaten Pouvreau-k, Oyhenart-ek, Haraneder-ek eta bertze askok.

(1) Ikus Azkueren Iztegia, I, 312 (-ga), 458 (--ka, -ga), 460 (*kai*, *gai*); bai eta L. Michelena, FHV, 254, 412 (*gabe*, *bage*, *baga*, *ga*, *ka*, *ge*, *ke*), 91 (*gai*, *gei*).

(2) Ikus *Fontes* III, n.º 8. Gabriel Aresti. *Flexiones verbales empleadas por Pedro de Axular en su obra "Gero"*, pp. 197 -220. O edo e-ren aintzinean kausitzen dira *kai* eta *kei* horiek: *zeneraukaio*, *zeneraukaie*, *lekidikeio*, *nituzkeien*. — Ikus halaber Ithurry, Grammaire basque, n.º 143.

Bainan semantikak laguntzen ote gaitu bide hortan?

Lehen so aldian ez da biziki ageri.

Eman dezagun *datorke*. Hitz horrek noiz nolako ikurrak baditu:

- Pello badatorke, badu aski indar etortzeko;
- Pello badatorke, aitaren baimena ardietsi du;
- Pello badatorke, hala dirudi, hala diote;
- Pello badatorke, hots, etorriko da.

Marka dezazke beraz ahala, baimena, iduripena eta geroa. Lau erran-nahi horietarik batto badea hirur bertzeri nausitzen zaienik?

Hainitzek, Azkuek bezala, badaukate *-ke* horrek ahala duela behin-behinenik adi-arazten eta gaineratiko ikurrak horri datxizkola. Egia erran, baimena bederen ez da esku-bidezko ahal bat baizik, bertzen ganik ukana, eta iduripena kanore hutssezko ahal bat. Azkuek miresten zuen, anglesak, “joanen naiz” adi-arazteko, *I will go*, “joan nahi dut” baitio, guk eskuaraz umilkiago “noake” diogularik, erran nahi baita “joaiten ahal naiz”. (Hitztegia I, 478).

Txillardegik aldiz uste du *ke* horrek *geroa* duela lehen-lehenik aditzerat emaiten, eta ikur hortarik jalgitzen direla bertzeak. Funtsean badakigu gero edo futurotik atera ditazkela erran-nahi berezi asko; huna zonbait adibide, nihauren gramatikatik aldatuak:

- agindua: ebatsiko ez duzu;
- ohidura: goxoki bizi da: zortzi orenetan jeikiko da, gosalduko, egunkaria irakurriko...
- ustekeria: etorri ez denaz geroz, gaxo izango da;
- ahala: eginen ditudanak egin ditut;
- damua: hainbertze uso izaki eta armarik ez izanen!

Zer nahi den, ikur horien guzien arteko ahaidegoaz, iker dezagun nola *gabe* baitan aurkitu ahal izan duten beren iturburua.

Gabe-k berenaz eskasa, hutsa, eza markatzen du. “Irinik gabe, ogirik ez” diotalarik, erran nahi dut: “iririk ez, ogirik ez”.

Bainan *gabe*-k badu bertze enplegurik. “Negua gabe xerria hil dugu” erraiten badut, ez dut negua osoki ukatzen; diot bakarrik xerri-hiltzea neguari aintzindu zaiola, lehendu zaiola, negurako bidean uzten gintularik.

Ezkongai hitzak, hain xuxen, bi balio horiek baditu, eta hirugarren bat gainerat. Alabainan ezkongai erraiten zaio: ala ezkontzerat doanari, izan dadien gizongai ala emaztegai, frantsesez “futur” erraiten baitiogu; ala ezkontzeko on denari, frantsesez “mariable”.

Berdin egin bide da *datorke* bilakatu den *datorkai* delakoa, erraiteko *dator*-futuro edo *dator*-garri, geroa edo ahala markatzen duelarik.

Xuberon bertzalde *gei*-ek nahia ere marka dezake: guk “joan gogo dut” erraiten dugularik, Xuberotarrek “jun gei dit” diote: eta alde hortarik *noake* ez ote da anglesen “I will go” delakoaren auzo hurbil?

Uste dut badudala *-ke* hortaz aski erranik. Barkatu argi baino ke gehiago bota balinbadautzuet.

Gelditzen zait hirugarren pondu bat argitzeko.

Sarako Pedro Garmendia zenaren nota batzuetan irakurtu dut bazela Etxalarren Arburua deitu apez bat, sortzez kostatarra. Apez horrek bazerabiltzan aditz-forma berezi batzu, nik behin ere entzun ez ditudanak.

Huna Garmendiak altxatu dituenak:

- adituketzen zaitut;
- eleizan goizik arkituketzen naiz;
- eztituzula angulak maite? Itz dizut janaren janaz janke-tuko dituzula!
- emengo euskera erabilliketu det.

Itxuren arabera, *ke* horrek ohidura markatzen du. Orroit gaiten gorago erran dugunaz: eskuarazko geroak, Lapurdin be-deren, ohidura adi-araz dezake. Nork daki *ke* futuroaren kutsua ez ote duen hartu forma bitxi horrek?

Hola balitz, hirur *ke* atzizkien batasuna argitua lizateke.

* * * * *

Donostia, 73-III-30

LAU ERROMANTZE

Victoriano Gandiaga

ERROMANTZE ala BALADA?

BALADA latin-gaiztoko *ballare* hitzetik dator. Hasieran dantzari laguntzeko poema dramatikuei zeritzaien hala. Noiz-baitzuetan erromantiku edo sentimental aideko kantu xoilei ere balada deitu izan zaie. Baina, batez ere, historia edo lejenda bat aipatzen duten poema narratibu, bizi eta xumeei dagokie balada izena. Bihotzak ditu jo-muga: Maitasuna, gorrotoa, errukia, bil-durra-eta nahi ditu sor-arazi entzuleen bihotzetan. Persona letragabeak letragabeentzako sortuak dire eta gizaldiz gizaldi ahoz-aho eman eta atzemanak. Geuk ezagutzen ditugu poema herri-koi narraziodunez dantzari kantuz laguntzen zien personak: Panderu-jotzaileak.

Españan, balada literatur jeneroaren jenioak, ERROMANTZEAN du ispilurik ederrena.

ERROMANTZEA. Españan, balada narratibuari erromantzea deritzaio. Maitasun, misterio edo abentura narrazioak dira. Erromantze bakoitzak bere melodia edo doinua du. Herri musikaren benetako bitxi dire melodia hauek. Erromantzea ez da kontatua beraz, kantatua baizik. Doinuaren laguntzaz errezago ikasten da eta nekezago ahazten. Aldi eta toki bakoitzetako gusto, gogo eta egokierak egindako aldaketak izan oi ditu erromantzeak, izen bereizi berak ere aldatzerainokoak.